

Balatlar Kilisesi'ndeki Erken Bizans Dönemi Opus Sectileleri

Gülgün Köroğlu* - Durmuş Gür**

Öz

Balatlar Kilise olarak tanınan yapı kalıntısındaki arkeolojik kazı çalışmaları, ilk olarak 2010 yılında Gülgün Köroğlu'nun başkanlığında başlamıştır. 2010-2021 yılları arasında, Roma hamamının vestibül (giriş), frigidarium (soğukluk), tepidarium (ılıkılık), caldarium (sıcaklık) ve palaestra (oyun/spor alanı) bölümlerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 2019 yılı itibarıyla hamamın doğu kesiminde yer alan XVIII, XIX ve XX numaralı mekânlarda kazı çalışmaları başlatılmıştır. Öncelikle Roma hamamının caldariumu olan VIII numaralı mekân, 5 ya da 6. yüzyıl başlarında yeniden düzenlenip kiliseye çevrilmiştir. Latin Haçı planlı caldariumun (VIII numaralı mekân) doğu kesiminde, ortada bir kapı, iki yanda niş olan duvar düzenlemesi değiştirilip XVIII numaralı mekâna içte ve dışta yarım daire planlı bir apsis eklenmiştir. Kazı çalışmaları sırasında yapılan stratigrafik incelemeler, apsisin inşa evreleri, plan özellikleri ve tarihlendirilmesi hakkında önemli veriler sunmuştur. Bu kesimde gerçekleştirilen çalışmalarda, apsis ve bema zemininin opus sectile tarzında mermer plakalarla kaplı olduğu, mermer plakaların henüz belirlenemediğimiz bir tarihte söküldüğü fakat yatak harcının korunarak günümüze ulaştığı görülmüştür. Genelde geometrik kompozisyona sahip opus sectile döşemesi, farklı kompozisyonlardan ve panolardan oluşan bir mimari özelliğe sahiptir. Opus sectile panoların kompozisyon düzenlemeleri, 5-6. yüzyıllara tarihlenen örneklerle benzer özellikler taşımakta olup hamamın kiliseye dönüştürülmesi sırasında, apsisin inşasının ardından apsis zemin döşemesi olarak yapılmış olmalıdır. Bu çalışmada, opus sectile zemin döşemesinin kompozisyon anlayışının çözümlenmesi, tarihlendirilmesi ve çağdaş örneklerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balatlar Kilisesi, Erken Bizans Dönemi, Apsis, Bema, Opus Sectile.

Early Byzantine Opera Sectilia at Balatlar Church

Abstract

Archaeological excavations in the remains of the building known as the Balatlar Church first began in 2010 under the leadership of Gülgün Köroğlu. Between 2010 and 2021, work was carried out in the vestibule, frigidarium, tepidarium, caldarium and palaestra sections of the Roman Bath. Space

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, <https://ror.org/04e9czp26> gulgun.koroglu.27@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6369-659X>

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, Karabük/TÜRKİYE, <https://ror.org/04wy7gp54> durmusgur@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9945-8825>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atıf/Citation: Köroğlu, Gülgün-Gür, Durmuş, "Balatlar Kilisesi'ndeki Erken Bizans Dönemi Opus Sectileleri", *Höyük*, 15, 2025, s. 143-164.

VIII, which served as the caldarium of the Roman bath, was repurposed and converted into a church in the early 5th or 6th century. A door in the center and niches on both sides in the eastern part of the Latin Cross-shaped caldarium (Space VIII) were modified, and a semicircular apse was added to Space XVIII, both internally and externally. Stratigraphic examinations provided important data about the construction phases, plan features and dating of the apse. During the studies carried out in this section, it was observed that the apse and bema were originally covered with marble slabs in opus sectile style. These marble slabs were dismantled at an undetermined date, but the bedding mortar was preserved and has survived to the present day. The Opus sectile with geometric compositions consists of various panels and arrangements. The compositional layout of the opus sectile panels share similarities with examples dated to the 5th and 6th centuries and were likely constructed as the apse floor covering during the Bath's conversion bath into a church, following the apse's construction. In this study, the composition of the opus sectile flooring will be analyzed and dated, and evaluated by comparison with contemporary examples.

Keywords: Balatlar Church, Early Byzantine Period, Apse, Bema, Opus Sectile.

Giriş

Sinop il merkezinde, Balatlar Kilisesi olarak tanınan yapı topluluğunda arkeolojik kazılar, 2010 yılında Prof. Dr. Gülgün Köroğlu başkanlığında başlamış olup 2021 yılı itibarıyla çalışmalar on ikinci yılını tamamlamıştır¹.

Resim 1. Balatlar Kilise kazı alanını genel olarak gösteren hava fotoğrafı

¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle başlayan Balatlar Kilise Kazısı çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Rektörlüğü'nün sağladıkları maddi desteklerle yürütülmektedir. Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan Şahin ve ilgili kurumlara verdikleri desteklerden dolayı içtenlikle teşekkür ederiz.

Yapı kalıntılarının bulunduğu alan, kent surlarının dışında yer almaktadır. Roma ve Bizans Dönemlerinde Sinope kentinin sur dışına doğru genişlediğini hem Sinop Müze Müdürlüğü'nün gerçekleştirdiği kazılar hem de Balatlar kazı çalışmaları göstermektedir.

Kazılar öncesinde sadece yüksek duvarları görülebilen ve Balatlar Kilisesi olarak tanınan yapı kalıntısının tarihiyle ilgili olarak anlatılan efsanevi görüş, buranın Roma'nın büyük düşmanı olarak bilinen Geç Helenistik Dönem kralı "Mithridates'in Sarayı" olduğu şeklindedir. Kazılar öncesinde yapı hakkında en doğru tahmini bilgiler ve plan çizimlerini, Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi eserleri ve topoğrafyasıyla ilgili geniş bir araştırma gerçekleştirmiş olan Bryer ve Winfield yayımlamıştır². Balatlar Kilisesi'nde gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları ve buluntuların değerlendirilmesiyle bu yapı kompleksinin, 2. ya da 3. yüzyılda, Roma Dönemi'ne ait sıralı plan tipinde bir imparatorluk hamamı olduğu ve hamamın Geç Helenistik Dönem kalıntıları üzerine inşa edildiği sonucuna ulaşılmıştır³. Hamam kompleksinin çok geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Kazılar öncesinde yapının sadece üç mekânının duvarları görülebilirken toprak altında da yapının pek çok bölümünün olduğu kazılar sayesinde gün ışığına çıkarılmıştır. Hristiyanlığın resmî din olmasının ardından yapının hamam işlevini yitirdiği anlaşılmaktadır. Hamamın caldariumunun doğusuna, apsis eklenerek kiliseye çevrilmiş, tepidarium (ılıklik), frigidarium (soğukluk) ve palaestra (oyun/ spor alanı) bölümleri de Hristiyan dinî mimarisinin gerektirdiği işlevler için kullanılmıştır. Bu kilisenin, 6. yüzyıl ortalarında büyük ihtimalle bir deprem sonucu tonozunun çökmesinden sonra güney haç koluna küçük bir mezar şapeli yapılmıştır. Buluntular bu kilisenin, 6. yüzyılın ikinci yarısından 11. yüzyıl sonlarına kadar kullanıldığını göstermektedir. Bu şapelle birlikte hamam dönemindeki kullanım işlevi bilinmeyen ancak 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kilise ve gömü alanı olarak kullanılmış olan XV numaralı mekânın da dinî amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlk evresi Roma Dönemi'ne tarihlenen ve işlevi tam olarak belirlenemeyen bir hamam yapısına ait olan I numaralı mekân, 13-20. yüzyıllar arasında buraya inşa edilen ve Meryem'in Ebedi Uykusu'na (Koimesis) adanmış olan manastırın kilisesi olarak kullanılmıştır. Bu çalışma kapsamında, özellikle yapının 5. yüzyıl başlarında Roma hamamından kiliseye dönüştürülmesi sırasında gerçekleştirilen değişiklikler ve apsis mekânı üzerinde durulacaktır.

Roma hamamının sıcaklık mekânı olan caldarium, Latin haçı planlıdır. Kazı çalışmalarında burası VIII numaralı mekân olarak numaralandırılmıştır. Yapının orta alanı çapraz tonozla, haç kolları ise beşik tonozla örtülmüştür. Bu mekânın büyük havuzu, güney haç kolunda bulunmaktadır. Diğer haç kollarının köşe bölümlerinde de küçük havuzlar yer almaktadır. Havuzların kenar bölümleri ve zemininin, mavimsi gri-beyaz Marmara Adası mermerleriyle kaplanmış olduğu, mevcut mermer parçalarından ve siva izlerinden anlaşılmaktadır.

² Bryer-Winfield 2020, 122-164.

³ Köroğlu 2010, 207-212; Köroğlu 2011, 65-76, 207-212; Köroğlu 2012a, 313-324; Köroğlu 2012b, 523-537; Köroğlu 2014, 531-534; Köroğlu 2015, 463-476; Köroğlu-Güngör Alper 2015, 29-47; Köroğlu 2016a, 191-204; Köroğlu 2016b, 463-476; Köroğlu 2018, 179-200; Köroğlu 2019, 227-240.

Resim 2. Güney Haç Kolundaki şapel ve havuzun mermer levhalarına ait plakaların izleri

Yapı, kiliseye dönüştürüldüğü dönemde hem caldariumun ha kollarındaki yedi havuz hem de tepidariumun karşılıklı iki havuzu doldurularak gm alanı olarak kullanılmıştır. Ayrıca kazılar sırasında, opus tessellatum tekniğinde tesseraların, *in situ* olarak değil de havuzların içinde taneler hâlinde bulunması duvarlarda mozaik kaplamaların olduğuna işaret etmektedir. Yapının doğu duvarında, üzeri kırmızı ve yeşil kıvrık dallı stilize bitkisel desenli duvar resimlerinin yer aldığđ görülebilmektedir. Yine bu erken dönemde, ha kollarının birleştiği merkez mekânın (naos) zemini kesilerek bu alanda dikdörtgen biçimli bir hücre oluşturulmuştur. Kripta olarak kullanıldığđ anlaşılan bu hücre, ısıtma ya da su sistemiyle ilişkili olarak duvarları Horasan harcıyla kaplanmış dar, yuvarlak kemerin kesilip doğu ve batısının doldurulmasıyla oluşturulmuştur. 2012 yılı kazıları sırasında ortaya çıkarılan bu alanın kuzey kesimi, bir seki şekline getirilmiştir. alışmalar sırasında dağınık hâlide insan kemikleriyle karşılaşılmıştır. Yapının kilise olarak kullanıldığđ dönemde, kriptanın üzerinin ahşap bir kapakla örtülmüş olması gerekmektedir.

Resim 3. Kripta ukuru

Resim 4. Kriptanın doğusunda sonradan doldurulmuş kemer içi

Yapının güney haç kolunda, hamamın büyük havuzu yer aldığından güney duvarı sağır bir duvarla kapatılmıştır. Duvarın üst kısmında, mekânı aydınlatması için açılmış pencereler olmalıdır. Ancak bu kısımlar günümüze ulaşmadığından kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Güney haç kolunun doğu ve batı duvarları, üçerli gruplandırılmış iki sıra yuvarlak kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Hamam kullanımı sırasında, bu nişlere heykel ve kabartmalar yerleştirilmiş olmalıdır. Haç planlı yapının diğer üç yönündeki (kuzey, doğu ve batı) duvarları ise ortada kemerli kapılar, iki yanında ise kemerli nişler şeklinde düzenlenmiştir.

Yapının doğu kesimine yarım daire planlı apsis ve bema eklenirken iki yandaki nişlerin ortasından geçecek bir yayla duvar, yarım daire şeklinde kesilip ortadaki kapı yok edilmiştir. Böylece apsisin, naosa açılan kemer açıklığı oluşturulmuştur. Bu kapının eşik taşı, *in situ* olarak hâlen durmaktadır. Kesilen duvarın iki yanına, tuğla seviyesinde ikişer mermer plaka yerleştirilmiştir. Hamamın doğu haç kolunun kapı vasıtasıyla açıldığı arkadaki dikdörtgen planlı mekânın (XVIII numaralı mekân) Roma Dönemi'ndeki işlevi henüz aydınlatılmış değildir. Apsis ve bema, bu alana 5. yüzyılda inşa edilmiştir. 1,60 m kalınlığında, 6,50 m dışa taşkın, içte ve dışta yarım daire planlı olan apsis duvarı, taş ve tuğla sıralarından oluşan almalı duvar tekniğiyle inşa edilmiştir ve bu işçilik, hamamın duvar işçiliğiyle uyumludur. Apsisin dışında, duvarın tam orta kesimine, taş üstüne inancın ve koruyuculuğun simgesi olarak bir haç kazınmıştır.

Balatlar'daki Roma hamamının haç planlı caldariumunun, kiliseye dönüştürülmesi aşamasında doğu duvarının kesilip şekillendirilmesi ve bu alanda apsis ile bema oluşturulması aşamasında büyük bir çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. İçte ve dışta yarım daire planlı apsis düzenlemesi, Karadeniz başta olmak üzere çoğunlukla Anadolu ve Anadolu dışında Erken Bizans Dönemi'nden itibaren inşa edilen ya da tapınaktan dönüştürülen dinî yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Mimari farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda, Sinop Çiftlik Köyü Kilisesi (5. yüzyıl)⁴, Sinop İş Geliştirme Merkezi civarındaki kilise (5-6. yüzyıl), Karadeniz Ereğlisi Orhan Gazi Camii (5-6. yüzyıl)⁵, Yunanistan Mastichari Bazilikası (5. yüzyıl)⁶, Yunanistan Arethousa, Paliambela Bazilikası (6. yüzyıl)⁷, Caričin Grad Güneybatı Kilisesi (6. yüzyıl)⁸, Sırbistan Balajnac yakınındaki Kulinima Bazilikası (6. yüzyıl)⁹, Sırbistan Svinjarica Kilisesi (6. yüzyıl)¹⁰, Arnavutluk/Albania Amantias Bazilikası (5-6. yüzyıl)¹¹, Girit Souda, Erken Bizans Bazilikası (4-7. yüzyıl), Girit İtanos Erken Bizans Bazilikası (5-7. yüzyıl), Girit Mallia Erken Bizans Bazilikası (5-7. yüzyıl)¹², Karabük Eskipazar Kilise B (5-6. yüzyıl)¹³, Karabük Eskipazar

4 Hill 1995, 219-231, 225, fig. 3.

5 Gür 2019, 79-80.

6 Krautheimer 1965, 82, fig. 28.

7 Karivieri 2010, 18.

8 Hoddinott 1963, 214, fig. 144.

9 Ilić 2010, 120, fig. 10.

10 Hoddinott 1963, 193, fig. 102.

11 Hobdari 2007, Tab. 2, fig. 3.

12 Baldini 2013, 32, 44, fig. 1(1, 2, 4).

13 Cumahoğlu 2011, 294, Plan 2.

Kilise A (6. yüzyılın ilk yarısı)¹⁴, Mesembria Kuzey Liman Bazilikası (5. yüzyıl)¹⁵ gibi birçok yapının doğusunda, içten ve dıştan yarım daire planlı merkezi apsis bulunmaktadır¹⁶. Balatlar yapı topluluğunun doğusundaki çalışmaların devam ettirilmesi sonucunda elde edilen veriler, bu alandaki apsis ve liturjik bağlam hakkında daha kapsamlı bilgi edinilmesini sağlayacaktır.

Apsis, içten 8,44x4,87 m, dıştan ise 10,55x6,50 m ölçülerindedir. Apsisin içinde 7,75x3,27 m ölçülerinde ve 0,49 m yüksekliğinde, iki basamaklı synthronon yer almaktadır. Synthrononun doğusu, kuzey ve güneyine oranla daha sağlamdır. Apsisin batısında 8,44x3 m ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen biçimli bema yer almaktadır. Apsis ve bemanın, ortalama 2,25 m duvarları günümüze sağlam olarak ulaşmıştır¹⁷.

Resim 5. Balatlar, Caldariuma eklenen apsisin genel görünümü

¹⁴ Cumaloğlu 2011, 74-75, 293, Plan 1.

¹⁵ Viktoria 2016, 59, fig. 3.

¹⁶ Gür 2019, 79. Roma Dönemi (2-3. yüzyıl) hamam yapısının, caldariumun doğusunun, Erken Bizans Dönemi'nde kilisenin apsisi olarak kullanıldığı düşünüldüğünde 7,85 m genişliğindeki apsis iç yayı ile Paphlagonia'da günümüze ulaşan üç nefli Helenistik bazilika olan ve büyük bir tapınak yapısından dönüştürülerek kilise hâline getirilen Orhan Gazi Cami apsisinin; dıştan 8,43x4,34 m ölçülerinde, içten 7,27x4,34 m ölçülerinde, içten ve dıştan yarım daire düzenlemesinden daha geniş olduğu ifade edilebilir.

¹⁷ Makale kapsamında kullanılan fotoğraf ve çizimlerin tümü Sinop Balatlar Kazı Arşivi'ne aittir.

Resim 6. Apsisten batıya bakış, kript ve yapının batı duvarının görünümü

Apsis duvarın üst kısmının çok düzgün bir şekilde sonlandırıldığı görülmektedir. Bu kesimde, pencerelerin tabanlarına ait olabilecek düzenli izler belirlenmiştir. Apsisin iç kısmında ise synthronona ait iki basamak yer almaktadır. Basamakların dikey yüzlerinde, sıva üzerine yapılmış krem tonda bordürlerle birbirinden ayrılan ve siyah ince bir konturla sınırlandırılan mermer taklidi dikdörtgen pano şeklindeki duvar resimlerinde, kırmızı, krem ve siyah-gri tonlar hâkimdir¹⁸. Synthronon basamaklarının mermer ya da ahşapla kaplanmış olması mümkün olmakla birlikte günümüze bir şey ulaşmamıştır.

Apsisin Opus Sectile Zemin Döşemesi

Kazı çalışmaları sırasında yapılan stratigrafik incelemeler apsisin inşa evreleri, plan özellikleri ve tarihlendirilmesi hakkında önemli veriler sunmuştur. Bu kesimde gerçekleştirilen çalışmalar, apsis ve bema zemininin, opus sectile tarzında mermer plakalarla kaplı olduğunu göstermiştir. Roma Dönemi yapılarında uygulanan opus sectileleri çoğunlukla zemin döşemelerinde ve duvarlarda çeşitli kompozisyonlar oluşturularak uygulanmıştır. Erken Bizans Dönemi ve sonrasında da büyük boyutlu mermer parçalarından oluşturulan zengin geometrik ve bitkisel kompozisyonların, dinî yapılarla sosyal yapılarda ekonomik koşullar dâhilinde tercih edildiği bilinmektedir¹⁹.

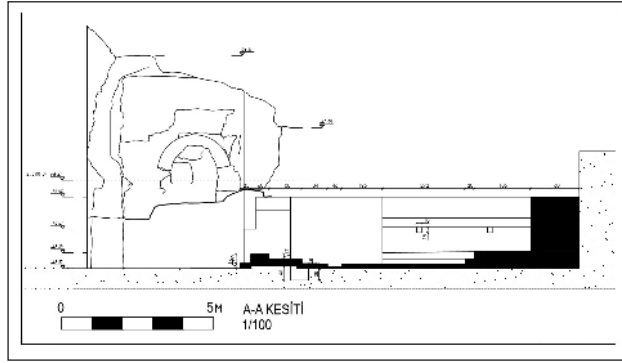
18 Synthronondaki mermer taklidi duvar resimlerinin benzeri için bakınız; Bulgaristan Parthicopolis, Agora'daki 4 no.'lu Erken Bizans Dönemi Bazilika Duvar Resimleri Petrova-Petkov 2015, 427, fig. 60. Karadeniz çevresindeki birçok yapıda, duvarların özellikle alt kesimlerinde sıkça uygulanan mermer taklidi duvar resimleri için bk. Restle 1967, 218, 220; Gür 2019, 663-666.

19 Opus Sectileler için bk. Kadioğlu 1997b.

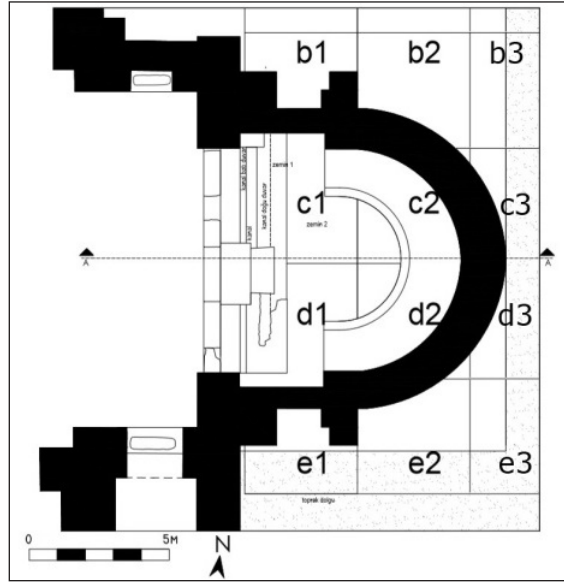

Resim 7. Balatlar, apsis ve bema zeminindeki opus sectilelerin ince harç izleri

Opus sectile kompozisyonlara ait olduğu belirlenen *in situ* ince kireç harcı (nucleus) zerindeki izler incelenerek opus sectile döşemenin mermer plakalarının, henüz belirlenemeyen bir tarihte tamamen söküldüğü fakat ince kireç harcının korunarak günümüze ulaştığı görülmektedir. Harç zerindeki izlerden pano ve plakaların ölçüleri alınmış, fotoğrafları çekilerek rölöveleri hazırlanmıştır. Geometrik kompozisyona sahip opus sectilenin tümü belirlendikten sonra panolara ait eksik kısımları tamamlanarak restitüsyon nerisi sunulmuştur. Opus sectilenin tarihlendirilmesi ve yorumlanmasında arkeolojik buluntular, stratigrafik incelemeler ve analogik veriler referans alınmış, panolar benzer örneklerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Geometrik opus sectile döşemesi, dikdörtgen üç farklı kompozisyon ve altı panodan oluşmaktadır. Üç farklı kompozisyona sahip opus sectilenin evre bordüründe kalın mermer levhalar, ortadaki dikdörtgen panoların aralarında ise daha ince mermer bordürlerin bulunduğu belirlenmiştir (izim 1-2). Motiflerde kare, altıgen, sekizgen ve üçgen küçük plakalar kullanılmıştır. 2019-2020 yıllarında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sırasında tespit edilen opus sectile parçalarında siyah, fme, beyaz, kırmızı, yeşil, gri dışında fme/gri, kırmızı/gri ve beyaz/gri tonları hâkimdir. Opus sectile panolar, hamamın kiliseye dönüşüm evresinde, apsisin inşasından sonra apsis zemin döşemesi olarak yapılmış olmalıdır. 6. yüzyıl sonlarında yukarıda da belirttiğimiz üzere yapının deprem veya benzeri bir tahribat sonucunda, yapının kullanılamaz hâle gelmesinden sonraki bir dönemde panoların sklerek tahrip edildiği tespit edilmiştir.

Çizim 1. Balatlar, apsis, A-A kesit (B. S. Köroğlu ve D. Gür, SBK 2020)

Çizim 2. Balatlar, apsis, synthronon ve bema planı (B. S. Köroğlu ve D. Gür, SBK 2020)

Apsiste tespit edilen opus sectile zemin döşemesine ait *in situ* harç kalıntıları, kompozisyonun sadece merkezi pano dışında diğer panolarının geometrik formda olduğunu göstermiştir. Merkezi panonun ince harcı aşındığı için buradaki panonun kompozisyonu hakkında bilgi sahibi olunamamıştır. Özellikle tüm panoları çevreleyen kalın bordürlerin izleri ve günümüze ulaşan *in situ* parçalar, bordürün mermer malzemeden inşa edildiğini göstermektedir. Dış bordürü gri-beyaz dikdörtgen mermer plakalarla sınırlandırılan kompozisyonun içindeki panolardan doğdakiler 0,17 m kalınlığında, diğerleri ise ortalama 0,08-0,10 m kalınlığındaki mermer plakalarla birbirinden ayrılmaktadır.

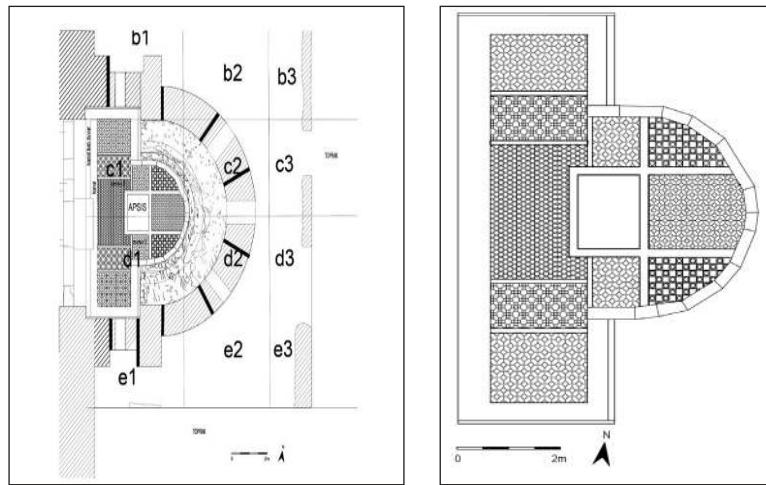
Apsis ve bemanın tamamını kapsayan opus sectileden günümüze sadece kenar bordürlerine ait birkaç *in situ* parça ile geometrik kompozisyonun yatak harcı ulaşabilmiştir. Çeşitli ölçülerdeki opus sectile zemin harcı, kompozisyonun 11 panodan oluştuğunu göstermektedir. Bu panolar, aynı kompozisyona sahip karşılıklı iki aynı pano ile bema merkezinde yer alan farklı bir kompozisyondan oluşmaktadır. Çeşitli boyutlarda geometrik süslemelerden oluşan 11 panolu opus sectilenin bema kompozisyonu, kuzeyden güneye beş dikdörtgen panodan ibarettir.

Panolardan dıştakiler ve itekiler birbiriyle aynı, merkezdeki ise farklıdır. En dıştaki panolarda, kare ve altıgenler kullanılarak oluşturulmuş geometrik bir kompozisyon (1-5. panolar 1,87x1,45 m), iteki panolarda (2-4. panolar 1,87x0,93 m) kare, altıgen ve sekizgenlerden oluşan geometrik formlar yer almaktadır. Bemanın merkezindeki dikdörtgen panoda (3. pano 1,87x2,80 m) ise altıgen ve üçgenlerle oluşturulmuş geometrik yıldızlar bulunmaktadır. Bemanın doğusunda, apsis yarım dairesinin içinde, yukarıdan aşağıya sıralanmış panolardan kuzey ve güneydeki panolar aynı kompozisyona sahiptir.

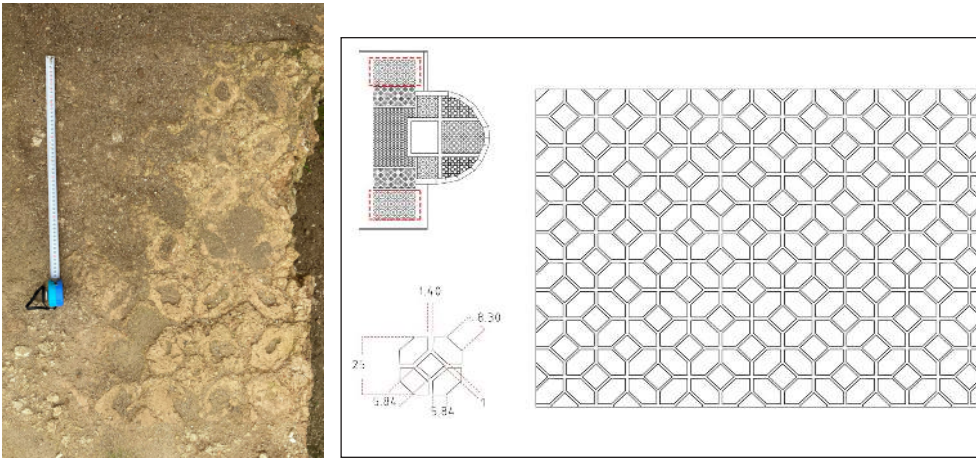
1. ve 5. panolarla aynı fakat daha küçük kompozisyona sahip panolar (6-8. pano 0,91x1,03 m), kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. 7. pano, apsis ile bemanın ortasında, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Panonun evresi, 0,17 m kalınlığında kalın bir bantla çevrilidir ve 1,19x1,52 m ölçülerindeki merkezi panonun kompozisyonuna ait harçlar aşındığı için tanımlanamamıştır. 9-11. panolar, apsis yayının içinde ve en doğuda yer almakta olup aynı kompozisyona sahiptirler. 1,54x1,03 m ölçülerindeki panolar, ite apsis yayını takip etmektedir. Kare, gen ve eşkenar dörtgenler kullanılarak oluşturulan kompozisyonlara sahip olan 9 ve 11. panoların merkezinde yer alan 10. pano, 1,87x1,54 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır.

Büyük oranda tahrip edilmiş opus sectile döşemedeki panoların kenar bordrlerinden sadece bemanın güney ve güneydoğusunda küçük parçalar günümüze ulaşabilmemiştir. Diğer kesimlere ait parçalar yerinden sökülmüş, sadece izleri görülebilmektedir. Tahrip olan panolar ve bordrlerden günümüze ulaşan harç üzerindeki izler ve derzlere ait kalıntılar, bemanın güneyi ve apsis içinde belirgin bir şekilde görülmektedir.

Mekânik temizlik sonunda, opus sectilenin kompozisyonu daha belirgin biçimde ortaya çıkarılmıştır. Kullanılan kompozisyonlar arasında; yayvan altıgen ve eşkenar dörtgenlerden oluşan sekizgenler, yayvan altıgen, kare ve eşkenar dörtgenlerle oluşturulmuş sekizgenler, üçgen ve altıgenlerle oluşturulmuş yıldızvari formlar, merkezi kare içinde eşkenar dörtgen ve köşelerdeki üçgenlerle oluşturulmuş geometrik kompozisyonlar yer almaktadır. Bu kompozisyonlar, opus sectile zemin döşemesinin zenginliğine işaret etmektedir (izim 3-11).

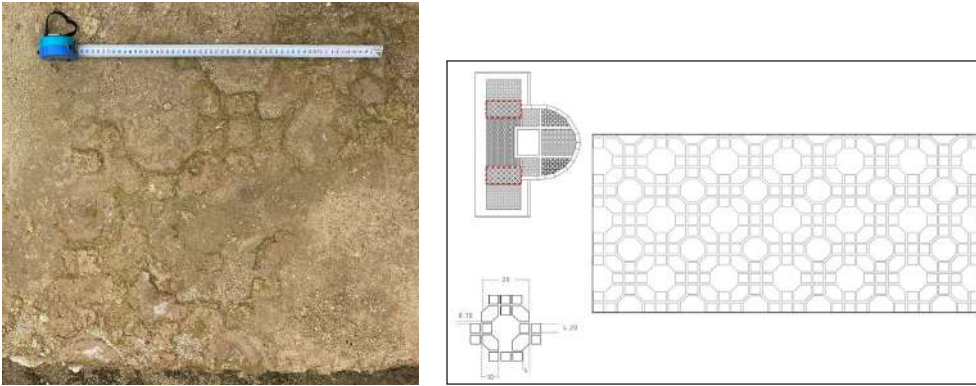

Çizim 3. Balatlar Erken Bizans Dönemi Kilisesi, apsis ve opus sectile, restitüsyon nerisi (B. S. Köroğlu ve D. Gr, SBK 2020)

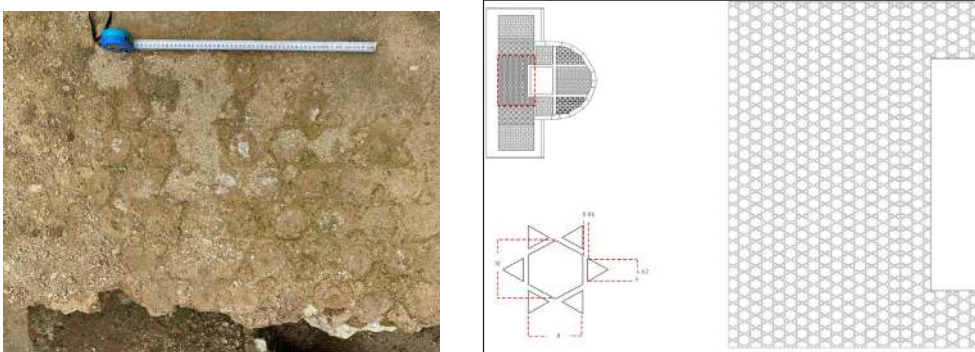
Resim 8. Balatlar, apsis, zemin döşemesinden ayrıntı, opus sectile, V numaralı pano

Çizim 4. Balatlar, apsis, opus sectile, I ve V numaralı panolar, restitüsyon önerisi

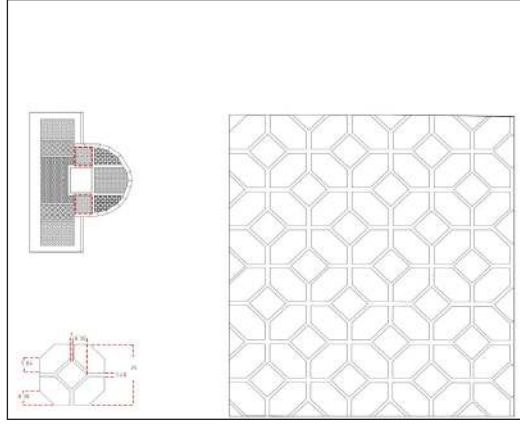
Resim 9. Balatlar, apsis, opus sectile, IV numaralı pano

Çizim 5. Balatlar, apsis, opus sectile, II ve IV numaralı panolar, restitüsyon önerisi

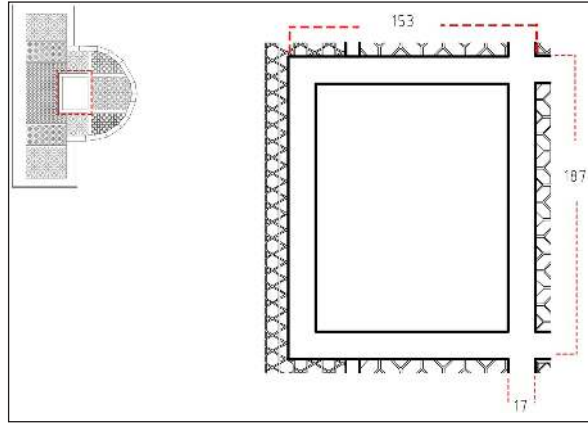
Resim 10. Balatlar, apsis, opus sectile, III numaralı pano

Çizim 6. Balatlar, apsis, opus sectile, III numaralı pano, restitüsyon önerisi

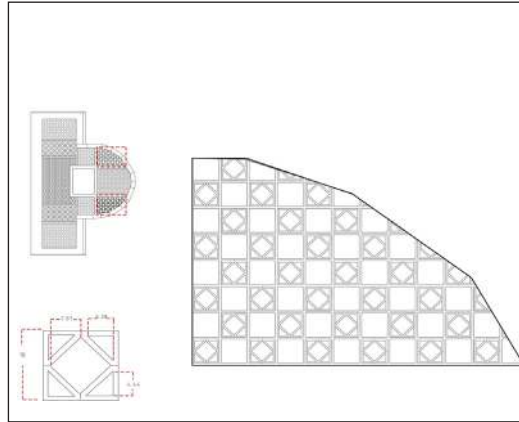

Resim 11. Balatlar, apsis, opus sectile, VI numaralı pano

Çizim 7. Balatlar, apsis, opus sectile, VI ve VIII numaralı panolar, restitüsyon nerisi

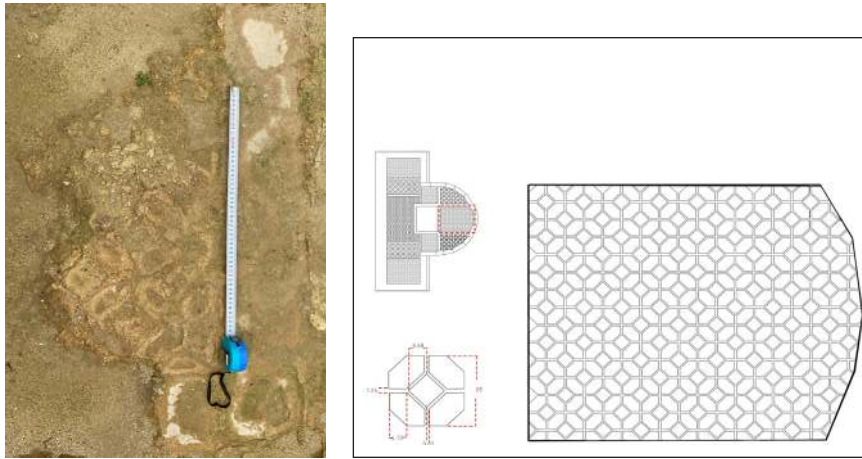

Çizim 8. Balatlar, apsis, opus sectile, VII numaralı pano, restitüsyon nerisi

Resim 12. Balatlar, apsis, opus sectile, IX numaralı pano

Çizim 9. Balatlar, apsis, opus sectile, IX ve XI numaralı panolar, restitüsyon nerisi

Resim 13. Balatlar, apsis, opus sectile, X numaralı pano

Çizim 10. Balatlar, apsis, opus sectile, X numaralı pano, restitüsyon önerisi

Değerlendirme ve Sonuç

Anadolu'da Erken Bizans Dönemi kiliselerinin apsis ve bema zeminlerinin süslemesinde opus sectile uygulaması yaygındır. Küçük renkli levhaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan kompozisyonlar, figürlü ve geometrik olmak üzere iki şekilde gözlemlenmektedir²⁰. Balatlar'daki apsis ve bema kompozisyonlarında tamamen geometrik düzenlemeler tercih edilmiştir. Bu dönemde opus sectilelerdeki kompozisyonların desenlerinde artış görülmektedir²¹. Geometrik kompozisyonlarda, dörtgen motiflerin yanı sıra üçgen, eşkenar dörtgen, kare, altıgen ve sekizgenler kullanılmıştır²². Erken Bizans Dönemi'nde sadece zeminde değil duvar kaplamalarında da opus sectile uygulanmıştır. Bitkisel ve hayvan figürlü opus sectilelerin, duvar ve zemin kaplama örnekleri İstanbul Ayasofyası'nda zirveye ulaşmıştır.

Balatlar'daki Erken Bizans Dönemi kilisesinin apsis ve bemasında geometrik düzenlemeli kompozisyonlar, Anadolu örneklerinde de (Ankara Ulus (5-6. yüzyıl)²³ ve Tarsus Roma Hamamı (5. yüzyıl)²⁴, Elaiussa Sebaste Bazilikası²⁵, Magnesia Latrina (4-5. yüzyıl)²⁶, Olba Manastırı, Kuzey Kilise (5-6. yüzyıl)²⁷, Antalya Demre Aziz Nikolaos Kilisesi (6. yüzyıl)²⁸, Antakya Hamamı F Yapısı²⁹, Denizli Hierapolis Aziz Philippus Kilisesi³⁰, Denizli Laodikeia Merkezi Kilise (5-6.

²⁰ Kadioğlu 1997b, 352.

²¹ Adak-Adıbelli 2020, 58.

²² Kadioğlu 1997b, 354.

²³ Kadioğlu 1997b, 367.

²⁴ Adak-Adıbelli 2020, 51-71.

²⁵ Morselli 2010, 79.

²⁶ Kadioğlu 1997b, 354.

²⁷ Özyıldırım-Yeğin 2017, 62-6, Levha 4-9.

²⁸ Alas 2018, 269, Resim 4-6; Ötügen 1996, 84.

²⁹ Pamir 2008, 959, Res. 1.

³⁰ D'Andria 2018, 134, 138, Res. 6, 16.

yüzyıl)³¹ ve Mersin Kelenderis Agora Bazilikası (5-6. yüzyıl)³² gibi merkezlerde de sıklıkla tercih edilmiştir.

Balatlar'daki Roma hamamının palaestrası olan X numaralı mekânda, 2020 ve 2021 yılında gerçekleştirilen kazılarda Roma Dönemi yapısının duvar kaplamalarında kullanılan farklı renklerde mermerlerden kesilmiş geometrik desenlerin yanı sıra yaprak, dal ve iek gibi bitkisel desenlerle de karşılaşılmıştır.

Resim 14. X numaralı mekânda gün ışığına ıkarılan Roma Dönemi opus sectile parçaları

Balatlar'da, caldariumun doğu ha kolunun yeniden düzenlenmesiyle oluşturulan klisenin apsis ve beması gibi kutsal kabul edilen bir alanda karşımıza çıkan opus sectilelerde görülen üçgen, kare, altıgen ve sekizgen geometrik şekiller ve bunlarla oluşturulan kompozisyonlar, 5.-6. yüzyıl örneklerinde görülen İstanbul³³, Balıkesir³⁴, Denizli³⁵, Aydın³⁶, Antalya³⁷, Mersin³⁸, Adana³⁹, Antakya⁴⁰, Ankara⁴¹, Konya⁴², KKTC Salamis⁴³ ve Trabzon⁴⁴ opus sectile kompozisyonlarıyla

31 şimşek-Bayram 2014, 289-290, Res. 6-10.

32 Noei 2013, 438, fig. 2.

33 Karasipahi 2019, 108, şek. 63.

34 Karasipahi 2019, 107, şek. 60.

35 şimşek-Bayram 2014, 289-290, Res. 6-10; Caggia 2018, 309-324.

36 Kadioğlu 2005, 320, Abb. 17.

37 Ötüken 1996, 84.

38 Morselli 2010, 79; zyıldırım-Yeğin 2017, 62-65, Lev. 4-9; Noei 2013, 438, fig. 2.

39 Adak-Adıbelli 2020, 61.

40 zgl 1996, Res. 154, 158, Res. 4.18, 4.24.

41 Kadioğlu 1997b, 369-371, iz. 1-3.

42 Karasipahi 2019, 111, 116, 132, 139, şek. 68, 79, Res. 7-8, 21.

43 Karasipahi 2019, 115, şek. 77.

44 zgmş-Yavuz 2020, 59.

benzerlik göstermektedir. Panolar şeklinde düzenlenen geometrik kompozisyonlar, ortada kalın mermer bantlarla birbirinden ayrılırken kenarlarda daha kalın kenar bordürüyle çevrelenmektedir. Erken Bizans Dönemi opus sectile uygulamalarında sıkça görülen kare ya da dikdörtgen panolar, bantlarla birbirinden ayrılmaktadır⁴⁵. Sinop örneğinde de benzer uygulama söz konusudur. Balatlar Kilisesi opus sectilelerinin yapısal olarak panolar hâlinde uygulanması 5-6. yüzyıla tarihlendirilen başka birçok dinî, sivil ve sosyal yapının zemin döşemeleri ile benzerlik göstermektedir. Desen ve kompozisyon açısından değerlendirildiklerinde; Ankara Ulus (5-6. yüzyıl)⁴⁶ ve Tarsus Roma Hamamı (5. yüzyıl)⁴⁷, Elaiussa Sebaste Bazilikası⁴⁸, Magnesia Latrina (4-5. yüzyıl)⁴⁹, Olba Manastırı, Kuzey Kilise (5-6. yüzyıl)⁵⁰, Antalya Demre Aziz Nikolaos Kilisesi (6. yüzyıl)⁵¹, Antakya Hamamı F Yapısı⁵², Denizli Hierapolis Aziz Philippus Kilisesi⁵³, Denizli Laodikeia Merkezi Kilise (5-6. yüzyıl)⁵⁴ ve Mersin Kelenderis Agora Bazilikası (5-6. yüzyıl)⁵⁵ gibi Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen yapıların opus sectileleri ile benzer özelliklere sahip oldukları tespit edilmektedir.

Tüm bu özellikler ve analogik değerlendirmeler kapsamında, ele alınan opus sectileyi 5-6. yüzyıllara tarihlendirmek mümkündür. Farklı bölgelerde yer almalarına rağmen, yukarıda bahsi geçen yapılardaki 5-6. yüzyıl opus sectile döşemeleri, çoğunlukla geniş bantlarla çevrelenmiş panolardan oluşmakta olup bu panolarda hem ortak kompozisyon şemalarının hem de zamanla ortak form repertuarının kullanıldığı görülmektedir. Bu dönem yapılarında uygulanan opus sectilelerin ortak özelliği, kompozisyonda altıgen, kare ve üçgen gibi şekillerin kullanılmasıdır. Bu durum 5-6. yüzyıl opus sectile uygulamaları için dönem özelliğidir.

Hristiyanlığın resmî din ilan edilmesi üzerine Paganlara ait tapınak, hamam ve daha pek çok sosyal yapı kiliseye dönüştürülerek kullanılmıştır⁵⁶. Özellikle 5. yüzyıla birlikte bu değişim ve dönüşüm hızla kendini göstermiştir⁵⁷. İmparator I. Theodosius, 392 yılında yayımladığı fermanla⁵⁸ Paganların ibadetlerini ve kutsal kabul ettikleri tören ile bayramları yasaklamış, tapınaklarını yıktırmış ya da kiliseye dönüştürülmesi buyruğunu vermiştir⁵⁹.

Sinop hamam yapısının mekânları, gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarla tanımlanmış, hamam bu sayede tarihlendirilerek plan bakımından yorumlanabilmektedir. Frigidarium, mezarlık

45 Peschlow 1983, 435; Kadioğlu 1997b, 366.

46 Kadioğlu 1997b, 367.

47 Adak-Adıbelli 2020, 51-71.

48 Morselli 2010, 79.

49 Kadioğlu 1997b, 354.

50 Özyıldırım-Yeğin 2017, 62-6, Lev. 4-9.

51 Alas 2018, 269, Resim 4-6; Ötüken 1996, 84.

52 Pamir 2008, 959, Res. 1.

53 D'Andria 2018, 134, 138, Res. 6, 16.

54 Şimşek-Bayram 2014, 289-290, Res. 6-10.

55 Noei 2013, 438, fig. 2.

56 Koch 2007, 116.

57 Öztürk 2008, 93-94.

58 Koptev 2018, Cod. Theod. 16.10.1ç.

59 Lequenne 1991, 177.

ve atrium (avlu) olarak kullanılırken caldarium ise kilise olarak işlevlendirilmiştir. Bu dönemde, caldariumun doğusuna ilave edilen apsis üzerinde gerçekleştirilen incelemeler, günümüze ulaşan ince kireç harcı üzerinde tespit edilen *in situ* geometrik formlar, apsis ve bema zemininin opus sectile kompozisyonu hakkında önemli bilgiler sunmuştur.

Balatlar'daki Erken Bizans Dönemi kilisesinin aktif kullanıldığı 5. ve 6. yüzyıllar, aynı zamanda Sinop'un imar faaliyetleri açısından öne çıktığı bir dönemdir. Sinop, farklı hava koşullarında kullanılabilen iki limanı sayesinde Karadeniz'in en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Karadeniz çevresindeki liman kentleri başta olmak üzere, başkent Konstantinopolis (İstanbul), Ege ve Akdeniz arasında etkin bir ticari ve ekonomik güce sahipti. Ayrıca eski kaynaklarda sık sık Sinoplu olduğu vurgulanan denizcilerin, balıkçıların ve bahçıvanların koruyucusu Aziz Phokas'a ait kült ve haç merkezi ve Sinop'ta bulunduğundan, kentin dini açıdan da önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır⁶⁰.

Sinop'un tarihine ışık tutan, Roma Dönemi'nden Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına kadar farklı işlevlerle kullanılan ve Balatlar adıyla tanınan yapı kalıntısı, orijinalinde kamusal amaçla inşa edilmiş bir yapı kompleksi olmasına rağmen, Hristiyanlığın resmî din olduğu 5. yüzyıl başlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzun süreçte dört ayrı kiliseye ev sahipliği yapmıştır.

Opus sectile döşeme ortaya çıkarılıp gerekli koruma ve onarım çalışmaları yapıldıktan sonra kompozisyon üzerinde yapılan incelemeler sonucunda opus sectilenin restitüsyon önerisi hazırlanmış, bunun sonucunda ise kompozisyonun simetri gözetilerek hazırlandığı belirlenmiştir. Özellikle tam karşı akslarda yer alan panoların, birbirleriyle aynı ölçü ve kompozisyonlara sahip oldukları görülmüştür. 5-6. yüzyıla tarihlendirilen opus sectileyi, bu restitüsyon sayesinde kompozisyon özellikleri açısından incelemek ve karşılaştırmak kolaylaşmıştır. Tamamen geometrik tipte, 11 panodan oluşan kompozisyonda panolar, bantlarla çerçevelenerek birbirinden ayrılmıştır. "Restitüsyon Çalışmaları" başlığı altında her bir pano, kompozisyon türü, kullanılan geometrik şekiller ve ölçüleri bakımından tek tek analiz edilmiştir. Bu analizler sonucunda, bir pano dışında kalan 10 panonun kompozisyonu tespiti edilerek restitüsyonları hazırlanmıştır. Dört farklı geometrik kompozisyonun uygulandığı opus sectilede 1, 5, 6, 8 ve 10 numaralı panolar birbirinin aynı, 1 ve 5 numaralı panolarda kullanılan plakaların diğerlerinden daha büyük boyutta olduğu tespit edilmiştir. 2 ve 4 numaralı panolar birbiriyle aynı, 9 ve 11 numaralı panolardaki geometrik şekiller birbirinin aynısıdır. Bu panolardan sadece 6 numaralı panonun ince kireç harcı çok aşındığı için kompozisyonu hakkında bilgi sahibi olunamamış, 3 numaralı panoda görülen geometrik kompozisyonun ise diğerlerinden tamamen farklı olduğu belirlenmiştir.

Motiflerin tasarımında uygulanan geometrik formların dışında buralarda kullanıldığı tahmin edilen mermerlerin renk tasarımı hakkında bilgi sahibi olunamamıştır. İncelemelerimiz sırasında kazı deposundaki opus sectile parçaları ile form düzeni ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, kompozisyonun çevresindeki kenar bordürü ile aralarındaki bantlarda gri-beyaz mermer kullanılmış olabileceğini ifade etmek mümkündür. Bema güney ve güneybatısındaki *in situ* parçalar bunun kanıtıdır. Ayrıca daha önceki yıllarda, arkeolojik incelemeler sırasında tespit edilen opus sectilenin kenar bordürüne ait kalıntılar, kompozisyonunun kalın çevre bordürüne ait olabileceğini düşündürmüştür. Ölçü ve açı hesaplamalarıyla plakalar üzerinde

60 Gür-Gür 2016, 1-37.

gerçekleştirdiğimiz incelemelerimiz, dış bordürü gri-beyaz dikdörtgen mermer plakalarla sınırlandırılan kompozisyonun içindeki panolardan doğdakiler 0,17 m kalınlığında, diğerleri ise ortalama 0,08-0,10 m kalınlığındaki mermer plakalarla çevrilidir.

Balatlar'daki Roma hamamının caldariumundan dönüştürülen kilisenin apsisinde tespit edilen 5-6. yüzyıl opus sectilelerin kompozisyon düzenlemeleri, çağdaşlarıyla benzer özelliklere sahiptir. *In situ* durumda tespit edilemeyen opus sectile döşemelerin ince kireç harcı, kompozisyonun kısmen çözülmesini sağlamıştır. 2017-2021 yılları arasında apsis, naos ve yapının diğer bölümlerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında, 3 mm ile 3 cm arasında kalınlık ve çeşitli formlara sahip birçok opus sectile plakası gün ışığına çıkarılmış ve bazı parçaların, apsis kompozisyonuna ait olabileceği belirlenip eserlerin fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir. Gelecek yıllarda bulunacak parçaların eski yerlerine yeniden yerleştirilmeleri mümkün olabilecektir. Balatlar'daki Erken Bizans Dönemi kilisesinin apsisindeki opus sectileler, yapının ölçüleri ve kompozisyon zenginliği açısından değerlendirildiğinde Karadeniz Bölgesi Erken Bizans Dönemi yapıları arasında öne çıkmaktadır.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%60) - Yazar/Author-2 (%40)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR

Adak Adıbelli 2020

Adak Adıbelli, I., “Tarsus Roma Hamamı Geç Antik Opus Sectile Döşemesi”, *Journal of Mosaic Research*, 13, 51-71.

Alas 2018

Alas, Ç., “Opus Sectile Zemin Panoları ve Duvar Kaplamaları”, *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*, haz. S. Doğan-E. F. Fındık, Homer Kitabevi, İstanbul, 265-299.

Baldini 2013

Baldini, I., “Early Byzantine Churches in Crete and Cyprus, Between Local Identity and Homologation”, *Cahiers du Centre d’Etudes Chypriotes*, 43, 31-49.

Bryer-Winfield 2020

Bryer, A.-Winfield, D., *Karadeniz’in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası I*, çev. İ. Köse, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Caggia 2018

Caggia, M. P., “Mosaic and Opus Sectile Pavements in the Church of St. Philip in Hierapolis/Aziz Philip Kilisesi’nden Opus Sectile ve Mozaik Döşemeler”, *Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi*, ed. C. Şimşek-T. Kaçar, Ege Yayınları, İstanbul, 309-324.

Cumaloğlu 2011

Cumaloğlu, A., *Hadrianoupolis ve Çevresi Geç Antik-Erken Bizans Mimari Plastik Örnekleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

D’Andria 2018

D’Andria, F., “Hierapolis Alma Philippum: Havari’nin Kutsal Alanı’ndaki Yeni Kazılar, Araştırmalar ve Restorasyonlar”, *Anadolu/Anatolia*, 44, 83-156.

Gür 2019

Gür, D., *Kuzeybatı Karadeniz’de Bizans Dönemi Dini Eserler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Gür-Gür 2016

Gür, D.-Gür, F., “Hagios Phokas”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/3, 1-37.

Hill 1995

Hill, S. J., “The First Season of Rescue Excavations at Çiftlik (Sinop)”, *Anatolian Studies*, 45, 219-231.

Hobdari 2007

Hobdari, E., “Ambonët e Kishave të Shqipërisë/The Ambos of Albania”, *Iliria*, 33, 325-350.

Hoddinott 1963

Hoddinott, R. F., *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia A Study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art*, St. Martin's Press Inc, New York.

Ilić 2010

Ilić, O., "Early Christian Ecclesiastical Monuments in Settlements and Forts in the Area of Niš", *Huu u Bizanmija*, 18, 111-125.

Kadioğlu 2005

Kadioğlu, M., "Die Opus Sectile-Wandverkleidung der Latrine in Magnesia am Mäander", *Istanbuler Mitteilungen*, 55, 305-332.

Kadioğlu 1997a

Kadioğlu, M., *Menderes Magnesiası, Latrina Opus Sectileleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kadioğlu 1997b

Kadioğlu, M., "Ankyra-Opus Sectileleri", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 31, 351-382.

Karasipahi 2019

Karasipahi, M., *Konya Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Opus Sectile Döşemeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.

Karivieri 2010

Karivieri, A., "Creating Contacts: Trade and Exchange along the Via Egnatia from the Roman to the Early Byzantine Period", *Bollettino di Archeologia I, Speciale C*, 11/3, 15-22.

Koch 2007

Koch, G., *Erken Hristiyan Sanatı*, çev. A. Aydın, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Koptev 2018

Koptev, A., *Imperatoris Theodosii Codex*, <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Constitutiones/CTh16.html>, son erişim tarihi: 22.10.2018.

Köroğlu 2010

Köroğlu, G., "Sinop Balatlar Kilisesi'nde 2010 Yılı Kazı Çalışmaları", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 4, AKVAD*, Ankara, 207-212.

Köroğlu 2011

Köroğlu, G., "2010 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C III, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Malatya, 65-76.

Köroğlu 2012a

Köroğlu, G., “2011 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı”, *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C III, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 313-324.

Köroğlu 2012b

Köroğlu, G., “Sinop Balatlar Kilisesi 2010 ve 2011 Yılı Kazı alışmaları”, *Uluslararası Katılımlı XV. Ortağağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, C 2, Eskişehir, 523-537.

Köroğlu 2014

Köroğlu, G., “Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı 2012 ve 2013 Yılı alışmaları”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Ankara, 511-534.

Köroğlu 2015

Köroğlu, G., “2014 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazıları”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 463-476.

Köroğlu-Güngör 2015

Köroğlu, G.-Güngör Alper, E., “Sinop’ta Balatlar Kilisesi Olarak Tanınan Roma Hamam-Palaestra Kompleksi”, *Sinoplu Filozof Diogenes, Anadolu’da Felsefeye Yolculuk 2*, haz. H. Tepe-B. otuksken, Sözcü Kitabevi, Ankara, 29-47.

Köroğlu 2016a

Köroğlu, G., “Sinop Balatlar Kazısı 2015 Yılı Kazı alışmaları”, *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 1, Ankara, 191-204.

Köroğlu 2016b

Köroğlu, G., “2014 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazıları”, *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, Ankara, 463-476.

Köroğlu 2018

Köroğlu, G., “Sinop Balatlar Kilise 2016 ve 2017 Yılı Kazı alışmaları”, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, Ankara, 179-200.

Köroğlu 2019

Köroğlu, G., “Balatlar Kilise Kazısı 2018 Yılı alışmaları”, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 2, Ankara, 227-240.

Krautheimer 1965

Krautheimer, R., *Early Christian and Byzantine Architecture*, Yale University Press, Harmondsworth and Baltimore.

Lequenne 1991

Lequenne, F., *Galat’lar*, ev. S. Albek, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Morselli 2010

Morselli, C., “Lo Scavo-La Distruzione Dell'Agora E L'Impianto Della Basilica Probizantina”, *Elaiussa Sebaste III L'Agora Romana 3*, ed. Eugenia Equini Schneider, Ege Yayınları, İstanbul, 54-89.

Noei 2013

Noei, S., “2006 Yılı Kelenderis Kazısı Koruma ve Onarım Çalışmaları Ön Rapor”, *Kamil Levent Zoroğlu'na Armağan*, ed. M. Tekocak, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 433-439.

Ötügen 1996

Ötügen, Y., “Likya Ortaçağ Araştırmaları ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı”, *Adalya*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı, Antalya, 73-85.

Özgümüş-Yavuz 2020

Özgümüş, F.-Yavuz, E., “Trabzon'daki Öteki Roma İmparatorluğu Sanatı Panagia Chrysokephalos Kilisesi (Ortahisar Camii) Restorasyon Çalışması”, *Vakıf Restorasyon Yıllığı* 21, 40-67.

Özyıldırım-Yeğin 2017

Özyıldırım, M.-Yeğin, Y., “Olba Manastırı Kuzey Kilisesi'nden (Diakonikon) Bizans Dönemi Opus Sectile Taban Döşemesi”, *Seleucia*, 7, 47-68.

Pamir 2008

Pamir, H., “Antakya (Antiocheia ad Orontes)'daki Bazı Hamam Yapılarının Yeniden Değerlendirilmesi F Hamamı, Narlıca Hamamı ve Çekmece Hamamı”, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı II*, haz. İ. Delemen-S. Çokay Kepçe-A. Özdzibay-Ö. Turak, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, Antalya, 945-962.

Peschlow 1983

Peschlow, U., “Zum Byzantinischen Opus Sectile-Boden”, *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien: Festschrift für Kurt Bittel*, ed. R. M. Boehmer-H. Hauptmann, von Zabern, Mainz, 435-447.

Petrova-Petkov 2015

Petrova, S.-Petkov, V., “Παροικοπολις-Παρθικοπολις (Paroicopolis-Parthicopolis): Ancient and Early Byzantine City”, *Thracian, Greek, Roman and Medieval Cities, Residences and Fortresses in Bulgaria*, ed. Rumen Ivanov, Ratiaria Semper Floreat, Sofia, 341-492.

Restle 1967

Restle, M., *Byzantine Wall Painting in Asia Minor I-III*, Irish University Press, Ireland.

Şimşek-Bayram 2014

Şimşek, C.-Bayram, F., “Merkezi Kilise ve Çevresindeki Yapı Kalıntıları”, *Laodikeia Çalışmaları 3, 10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, ed. C. Şimşek, Ege Yayınları, İstanbul, 283-301.

Viktoria 2016

Viktoria, G., *Early Christian Church Architecture at the Tracian Coast of Bulgaria of the Black Sea Region*, (Phd Dissertation), International Hellenic University, Tessaaloniki.

